

A történész (mű)helye

A történész műhelye. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy, Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2015. 265 oldal

A *történész műhelye* című kötet szerkesztője, Kovács Kiss Gyöngy szerint a történész, a „történész mestersége” és maga a történelem a tárgya a tizennégy, egyazon körkérdésre adott válaszokat tartalmazó kiadványnak.¹ A szerkesztő 2014 novemberében címzettjeit arra kérte, hogy „mondják el a történetírás aktuális dilemmáival és/vagy szorosabban vett kutatási területük historiográfiai helyzetével kapcsolatos gondolataikat, továbbá – ezekhez kötődve – saját történetírói ars poeticájukat”. (9–10. old.) Azt, hogy ezt ki, milyen formában tette, és eszmefuttatásában mekkora teret szentelt saját történetének elbeszélésére, a szerzők belátására bízta. A beküldött szövegeket változatlan formában publikálta, anélkül, hogy azokat egymáshoz vagy meggyőződéséhez igazította volna.

Összesen húsz történész, művészettörténész és régész kapott felkérést, akik közül tizenkilencen el is vállalták a feladatot. Mi-

tán időközben néhányan visszaléptek, a kötetben tizennégy, nagyjából azonos terjedelmű szöveg olvasható. A szerzők a szakma elismert képviselői. A szerkesztő indoklása szerint mindegyikük szorosan kötődik a Korunk-műhelyéhez, úgy is, mint a *Korunk* folyóirat szerzője, és úgy is, mint a Korunk Akadémia történelmi előadássorozatának meghívott előadója. A válaszadók közül Egved Ákos egy korábbi generációhoz tartozik, tízen az 1940-es és 1950-es években születtek, hárman pedig a Kádár-rezsim első évtizedének szülöttei. A kötet érdeme, hogy különböző korszakok és eltérő szakterületek képviselőit, illetve erdélyi és magyarországi kutatókat egyaránt találunk a szerzők között. Ami meglepő, hogy nincsenek jelen a szakma nő képviselői, és ezzel a nézőpontok pluralitása csorbát szenved.

A válaszadók nevének abc sorrendje szerint közölt szövegek mindenikét szerzőjének fényképe, életrajzi adatainak ismertetése és főbb munkáinak felsorolása vezeti be. Ezek együtt jelzik, hogy a kiadvány célzottan a szélesebb nagyközönséghez szól, ami a *Korunk* olvasói és a Korunk Akadémia előadássorozatának ismerői számára bizonyára nem meglepetés. A szövegek olvashatóságát könnyíti a legtöbb esetben mellőzött jegyzetapparátus és a több helyen érvényesülő közvetlen, esetenként a publicisztika műfajának jegyeit is magán viselő stílus. Mivel a népszerűsítő kiadványok jellemzően nem elméleti vagy módszertani kérdésekkel foglalkoznak, és feltételezhetően a hasonló problémákat körüljáró szakkönyvek jutnak el legkevésbé a szélesebb közönséghez, a kiadvány e tekintetben is hasznosnak tűnik. Itt azonban azt is meg kell jegyezni, hogy elméleti és módszertani kérdésekkel a szerzők nem mindegyike foglalkozik, másrészt ezek tárgyalásának a mélysége is különböző.

A szövegek témáját illetően vannak átfedések, s ezt nem csupán a válaszadók bi-

¹ Csorba László: *A gúzsba kötve táncolás mámorea*; Egved Ákos: *A székely politikai identitás 1790 és 1848 között*; Fodor István: *A régimúlt kövületeinek vizsgálata a változó időben*; Gyáni Gábor: *A nemzeti versus transznacionális történetírás dilemmái*; Hermann Róbert: *A magyar hadtörténetírás múltja, jelene és jövője*; Kovács András: *Hogyan lettem történész?*; Kövér György: *Ars poetica helyett*; Marosi Ernő: *Recepció, önreflexió, művészettörténet*; Miskolczy Ambrus: *Történetírás valahol a tudomány, a politika s az irodalom határain*; Rainer M. János: *„...az emlékezet is konfrontálódott a történetírás múltképeivel”*; Romsics Ignác: *Személyes történelem (1977–2014)*; Sipos Gábor: *Beszélgetés az erdélyi történetírásról*; Tomka Béla: *A jelenkortörténet kutatása: kinek az eszköze?*; Zsoldos Attila: *„...elég jól elvagyunk, ha hagyunk minket békében dolgozni”*.

zónos tekintetben hasonló helyzete, hanem a közzétett írások keletkezésének kontextusa, az önreflexiót kiváltó körlevél tartalma is magyarázza. Ebben tételesen is szó esett a globalizáció jelenségének és az új kutatási irányzatok intézményesülésének történetírásra gyakorolt hatásáról. Felmerült a történetírás tudományos jellegét megkérdőjelező ismertelméleti szkepticizmus felerősödésének a problémája. Tematizálódott a múlt (igaz) elbeszélésének igényével fellépő narratívák pluralizálódása. A szerkesztő az internethasználat elterjedésének történetírásra gyakorolt hatására is rákérdezett. A felvetett problémák nem új keletűek, azonban továbbra sem vesztek el aktualitásukat.

A történetírás szakszerűsödése a modern nemzetállamok kiépítésének folyamatával esik egybe, s miután az előbbi a nemzeti identitás megerősítése tekintetében is mozgósítható, a nemzet mint értelmezési keret a 19. századi történettudomány számára magától értendő volt. A globalizáció folyamatának előrehaladtával a történelem kizárólag nemzeti keretek között való értelmezése a múlté lett. A kötetben Gyáni Gábor a nemzeti és a transznacionális történetírás sajátosságairól és kilátásairól értekezett. A történetírás nemzeti perspektívája a szerző szerint részben történelmietlen, másrészt pedig anakronisztikus. Ez az oka annak, hogy Gyáni Gábor szerint kizárólag a történelem nemzeti fogalmának dekonstruálásával teremthető meg az a történelmi térképzet, amely megfelel a múltbeli adottságoknak.

Némiképp erre a problémára kínál megoldást Tomka Béla, aki a hatalom emlékezetpolitikai programjából indult ki, mely kihívás a jelenkortörténet-írás vonatkozásában a legerőteljesebb. A jelenkortörténet speciális helyzetének okait feltárva a szerző arra kérdezett rá, hogy milyen módon mérsíkelhető a politikával szembeni kiszolgáltatottság mértéke. Az egyik lehetséges utat az a megközelítés jelentené, amely a közelmúltat explicit módon mint az aktuális je-

lent meghatározó „eseményeket” tenné vizsgálat tárgyává. Ehhez a társadalomtudományi módszerek adaptálása szükséges, amit megkönnyíthet a politika- és társadalomtörténeti kérdések megfelelő súlyozása. Az összehasonlítás módszerének alkalmazása szintén segítség lehet a jelenkortörténet instrumentalizálásának korlátozásában, ugyanis a módszer szükségképpen megköveteli a történész adott témától való eltávolodását, nem melleleg új perspektívát kínál. Ez utóbbi miatt, tudatosítja az előfeltevéseket, segít felismerni a kutatási eredmények partikularitását.

A politikatörténet mellett megjelenő gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet számos új kutatási szakirányának intézményesülése választóvonal a történetírás történetében. Kövér György szerint e tekintetben az *Alltagsgeschichte*, a *gender history* és a *microstoria* irányzatainak Magyarországon való elterjedése folytán az ezredforduló képezi a korszakhatárt. A struktúrákat kutató történetírói irányvonal ezt követően sem tűnt el nyomtalanul, de nyilvánvalóvá vált, hogy az új tapasztalatoknak be kell(ene) épülniük a történeti munkákba. Marosi Ernő szerint a gazdaság- és társadalomtörténethez hasonlóan a művészettörténet-írás szemléletváltása is egy nemzedéki idő alatt zajlott le.

Miközben a globalizáció és a történetírás új irányzatainak intézményesülése is a változás irányába hatott, a 2010-es években a politika, Rainer M. János 20. századi tapasztalatok tükrében nyilvánvalóan túlzó megfogalmazása szerint, „példátlan méretű beruházásokkal” (180. old.) segíti a nemzeti-konzervatív emlékezetpolitika kanonizálását. A kötet több szerzője is kifejtette, hogy az 1989-es állapotok a történetírás helyzete szempontjából kedvezőek voltak. Ennek több oka is volt, melyek közül legfontosabb az ideológiai korlátok megszűnése és a „levéltárak forradalma”, melynek révén elgördültek a kutatás előtt álló mesterséges akadályok. A rendszerváltásnak a történetírás szempontjából azonban nemcsak pozi-

tív, hanem a jelen kötetben negatívként értékelt, hosszabb távú hatásai is tapasztalhatók. A szakmát több irányból is kihívások érték. Ezek egy része a politika felől érkezett, másik része pedig a társadalom kis és nagyobb közösségeinek „örökségesítő” (*patrimonialisation*) igényeként jelentkezett.

Az aktuális hatalom emlékezetpolitikai törekvéseinek jellege szemléletesen példázható a Horthy-korszak és Horthy Miklós személyének megítélésével, mely a közel-múltban jelentős átalakuláson ment keresztül. Többek között ezt mutatta be Romsics Ignác, aki pályájának 1970-es évektől 2014-ig való elbeszélésével és ezen időszakban megjelent műveinek kontextualizálásával közvetetten a Kádár-korszak kultúrpolitikájának vonásait és a Fidesz-kormány emlékezetpolitikai törekvéseit is vázolta. A szerző Bethlen Istvánról szóló, 1991-ben megjelent életrajzában a korábbi kánonhoz képest a Horthy-korszakkal megengedőbb volt, így azt olyan korlátozott parlamentáris rendszerként mutatta be, amelynek a fasiszta vagy egyéb típusú diktatúrákhoz semmi köze sem volt. Véleményét azóta több helyen is kifejtette, adott körülmények között azonban úgy véli, hogy olyan kiegyensúlyozott szakmai álláspontot képvisel, amely politikai használhatatlansága miatt mára „a szellemi lövészárkok közötti senki földjére került”. (204. old.)

Fodor István és Zsoldos Attila is egyetértett abban, hogy habár Magyarországon a rendszerváltás az őstörténetírás, illetve a középkor kutatásának vonatkozásában is korszakhatár volt, a cezúra közel sem annyira éles, mint a jelenkortörténet-írás esetében. Fodor István úgy vélte, hogy az 1980-as években az őstörténet-írásra nem nehezedett politikai nyomás. A magyar szellemi élet egészére vonatkozóan megjegyezte, hogy „ezek voltak a legkellemesebb és legreményteljesebb évek”. (60. old.) A középkortörténet esetében hasonló volt a helyzet, és ez Zsoldos Attila szerint a Kádár-kori kultúrpolitika azon vonásának a következménye volt, mely a középkort a magyar tör-

ténelem egyfajta „előzményének” tekintette, ezért jobbnak látta minél előbb túlesni rajta, „miként az a kellemetlen, de általában nem túlságosan drámai lefolyású gyermekbetegségek esetében is tanácsos”. (251. old.)

Nem kis része volt a 20. századi diktatúráknak abban, hogy a történetírás a szélesebb nagyközönség perspektívájából némi képp hitelét veszítette. A kommunikatív emlékezet történetírói beszédmódtól való eltávolodása a rendszerváltást követően vált nyilvánvalóvá. Ehhez társult az internet széles körű használatának elterjedése, mely az ismeretek ellenőrzésének lehetőségét csökkentette. A globalizáció jelenségével mindez úgy függ össze, hogy a nemzeti határok elhalványulásával nem valamilyenfajta „identitásvesztés” következett be, hanem éppen ellenkezőleg, egyre több, önmagukat külön entitásként megfogalmazó és ehhez a múltat is felhasználó közösség tűnt fel. Ez az oka annak, amit Egyed Ákos a székely politikai identitás 1790 és 1848 közötti alakulását vizsgáló tanulmányának elején nyugtáztott, hogy tudniillik közismert jelenség az identitáskutatás fellendülése. (33. old.)

A kötetben a történetírói beszédmóddal párhuzamosan létező, annak szabályaihoz nem alkalmazkodó múltértelmezések több helyen is negatív értékelést kaptak.² Fodor István a történetírás rendszerváltás utáni helyzetét hanyatlónak látta, és ezt részben a szabadság jegyében felvirágzott dilettáns őstörténet-kutatás (61. old.) elterjedésével indokolta. Zsoldos Attila hasonlóképp zavarónak tekintette a rendszerváltást követően megjelenő laikus nézeteket. A „történeti misztika” (254. old.) terjedésének okát

² A szerkesztő körlevele szerint „az ezredforduló fontos új jelensége az internet egyre szélesebb körökben történő elterjedése. Ez a Gutenberg-paradigmát alapjaiban módosító fejlemény nemcsak az ellenőrzött ismeretekhez, hanem a legkülönbözőbb dilettáns nézetekhez, sőt olykor a legnagyobb sarlatánosságokhoz való hozzáférés lehetőségét is kitágította. Ennek következményei szinte beláthatatlanok.” (9. old.)

azonban nem csupán az internethasználat általános elterjedésében és az önjelölt történészek „kutatói” tevékenységében látta. A szabados szövegértelmezés lehetőségére emlékeztetve írta, hogy a szakmailag helytálló interpretációk is alkalmasak arra, „hogyan dilettánsok jobb sorsra érdemes tudományos publikációkból kiragadott és félreértett »bizonyítékokra« hivatkozva ágáljanak a maguk igaza mellett”. (255. old.) Ezzel együtt a szerző azon véleményének is hangot adott, mely szerint, ha ez az ára annak, hogy a történeti kutatómunka eredményei a szűk szakma határain kívül is hozzáférhetőek legyenek, akkor ez az ár megfizethető.

Csorba László, Romsics Ignác és Zsoldos Attila is kifejtette azon episztemológiai álláspontját, mely szerint abszolút mértékben objektív történetírás elképzelhetetlen, ugyanakkor a történész alkotói szabadsága – a regényíróval ellentétben – nem korlátlan. A történetírás valósághoz való viszonyának tekintetében a szakma szabályainak alkalmazása (tudniillik a források feltárása és a forráskritika, a jelentőséggel bíró tények mindenikének ismertetése, az állítások szövegszerű alátámasztása stb.) kulcsfontosságú jelentőséggel bír. Úgy vélik, hogy ezen szabályok betartásával a történetírás a fikcióhoz képest a valóság viszonylatában más minőséget képvisel. Sipos Gábor a történetírás valóságreferenciájának problémájára nem tért ki, azonban éles határvonalat húzott „mítosz” és történetírás közé. Ezek egyidejű létezésében azonban semmiféle problémát nem látott, „csak a kettőt nem kell összekeverni” – írta. (222. old.)

Miskolczi Ambrus délutáni teázás közepette jegyzett eszmefuttatásában a problémát más oldalról közelítette meg. Ő úgy vélte, hogy a történetírás legnagyobb ellensége nem az interneten terjedő, ellenőrizetlen tudásanyag, hanem „önmaga, az általa termelt historiográfiai unalom”. (153. old.) A kérdés Hermann Róbertnek a hadtörténetírás múltjáról, jelenéről és kilátásairól szóló értekezésében is megjelent. Míg a történetírás más válfajai esetében a történeti mun-

kák társadalmi beágyazottsága a kérdés, a hadtörténet-írásnak a tudományos integritásága is problematikus. Ez persze nem az „unalomnak”, hanem részint a hadtörténeti kérdések – változó mértékű – elhanyagolásának, részint pedig a hadtörténet-írás stílusának és a hazai gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténethez képest is alul maradó módszertani megalapozottságának a következménye.

Miközben a szakma fontosabb kérdéseiről az erdélyi történészek a magyarországi kutatókhoz hasonló nézeteket vallanak, az 1945 utáni erdélyi magyar történetírás korszakai a magyarországihoz képest némileg más képet mutatnak. Erről leginkább Kovács András szövege tanúsodik, aki pályaválasztásának körülményeiről és szakmai tevékenységének eddigi alakulásáról írt. A szocialista korszak lehetőségeinek ismertetésével a szerző képet nyújt a kolozsvári értelmiség mozgásterének alakulásáról a 20. század második felében. Habár 1945 után az erdélyi magyar történészek az impérium- és rendszerváltás miatt kétszeresen is nehéz helyzetbe kerültek, az államszocializmus időszakában is születtek kimagasló eredmények. Elsősorban a Kriterion Könyvkiadó „Fehér könyvek” sorozatában jelentek meg maradandó művek, melyek kiadására az 1970-es években megenyhült politikai légkörben nyílt lehetőség. A magyarországi helyzettel ellentétben Romániában az 1980-as évek a szükségszerű bezárkózás időszaka volt, így a rendszerváltás is nagyobb változásokat hozott. Az ideológiai kényszer megszűnése és a források hozzáférhetőségében bekövetkezett változások is élesebbek voltak. Sipos Gábor tett említést arról, hogy Jakó Zsigmond hosszú távra tervező tanári és szervezői munkájának érdeméért az Erdély középkori és kora újkori történetére vonatkozó források kiadásának tekintetében mára látványos eredmények születtek. Hasznosításuk nem csak az erdélyi kutatók számára adott, hiszen az 1989-es változások a határok megnyitását is magukkal hozták, ami az együttműködést megkönnyítette. Si-

pos Gábor szerint azonban az alighanem egyirányú „párbeszéd” még hagy kívánnivalókat maga után.³

A szerzők egy része a kórkép megrajzolás mellett a problémák megoldására lehetséges alternatívákat is javasolt; természetesen a közzétett szövegek értéke nem kizárólag ebben rejlik. A kiadvány folytatása is elképzelhető lenne. Érdekes és minden

bizonytalannal tanulságos volna például egy hasonló kötet, amelyben a történelemtudomány mai állásáról nem történészek, hanem a rokonszakmák (szociológia, néprajz, politológia, nyelvészet) képviselői mondanák el véleményüket.

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA

---

³ „Annak is nagyon örülnénk, ha az Erdély történetének valamely szeletével foglalkozó magyarországi kutatók nemcsak dicsérik, hanem valóban hasznosítanák azokat a forráskiadványokat, monográfiákat, tanulmányokat, amelyeket az erdélyi szakemberek tettek közzé az elmúlt évtizedekben.” (218. old.)